

УДК: 343.2.01: 351.74

Безруков Дмитро Вікторович,
оперуповноважений ВКР Донецького міського управління
ГУМВС України в Донецькій області

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ У ПРОТИДІІ ЗЛОЧИНАМ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядається в історичному плані формування системи технічного забезпечення підрозділів карного розшуку. Визначаються проблеми, які впливають на ефективність використання оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинам.

Ключові слова: карний розшук, технічні засоби, оперативно-технічні заходи, спеціальні слідчі дії.

Рассматривается в историческом плане формирование системы технического обеспечения подразделений уголовного розыска. Определяются проблемы, которые влияют на эффективность использования оперативно-технических средств при противодействии преступлениям.

Ключевые слова: уголовный розыск, технические средства, оперативно-технические мероприятия, специальные следственные действия.

Formation of system of technical maintenance of divisions of criminal investigation department is considered historically. Problems which influence efficiency of use of operating-technical means at counteraction to crimes are defined.

Keywords: criminal investigation department, means, the operating-technical actions, special investigatory actions.

Проблема використання техніки та матеріалів, отриманих з її допомогою, для протидії злочинам – одна із найважливіших у діяльності підрозділів карного розшуку. Особливої актуальності ця проблема набуває в сучасних умовах демократизації, посилення охорони прав і законних інтересів громадян, гуманізації кримінального законодавства. Причому вона стосується не лише об'єктивізації оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування, але й інтенсифікації праці всіх суб'єктів ОРД та кримінального провадження, направленої на попередження та розслідування злочинів, що є винятково важливим у вирішенні головних завдань кримінального провадження.

Перед законодавцями і керівництвом правоохоронних органів виникає ряд важливих питань застосування у протидії злочинності оперативно-технічних засобів отримання негласної інформації; з використання оперативно-технічних заходів у протидії злочинності; завдання і функції оперативно-технічних підрозділів органів внутрішніх справ, організацію і тактику проведення оперативно-технічних заходів, легалізацію матеріалів, отриманих при проведенні оперативно-технічних заходів і їх використання в інтересах кримінального провадження тощо.

Здатність об'єктивно відобразити події, що відбуваються, запам'ятовувати їх із детальними подробицями, довгостроково зберігати і багаторазово відтворювати робить науково-технічні засоби найважливішим інструментом забезпечення об'єктивного проведення оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій і фактором, що сприяє дотриманню прав і свобод громадян.

Дослідженням використання технічних засобів у протидії злочинам займалися П.П. Артеменко, Р.С. Белкін, В.В. Бірюков, О.Г. Волеводз, В.И. Гончаренко, Г. Гросс, Л.І. Громовенко, В.І. Декшне, О.Ф. Долженков, П.А. Єрмаков, Ю.Ф. Жаріков, І.О. Іерусалимов, Є.Д. Лук'янчиков, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, Ю.О. Пілюков, М.А. Погорецький, О.О. Пунда, М.В. Салтевський,

Е.Ф. Толмачов, І.Ф. Хараберюш, І.Р. Шинкаренко та багато інших учених. Але потребує окремого розгляду визначення необхідності використання наукового потенціалу суспільства у правоохоронній діяльності та становлення технічного забезпечення протидії злочинам підрозділами карного розшуку.

Стаття присвячена дослідженню становлення технічного забезпечення підрозділів карного розшуку шляхом формування спеціальних підрозділів в залежності від соціально-економічних умов суспільства. Визначені також окремі проблеми, які заважають їм ефективно використовувати науково-технічний потенціал ОВС.

Поява та впровадження у практику протидії злочинності технічних засобів для розкриття й розслідування злочинів пов'язані зі структурно-функціональною перебудовою правоохоронної системи Росії, яка відбулась у 1860 році. Основним завданням модернізації утвореної системи поліцейських і судових органів було розмежування слідства та дізнання. Розв'язання цього завдання відбувалося паралельно за двома напрямками: по-перше, це структурна перебудова правоохоронної системи; по-друге – впровадження в практику розкриття та розслідування злочинів спеціально розроблених сучасних науково обґрунтованих технічних засобів і методів (антропометрії, дактилоскопії, фотографії), які мали узагальнювальне визначення, – а саме практичної криміналістики [1, с. 16-21].

В Україні криміналістична техніка почала формуватися вже в перші роки ХХ ст., коли були створені перші у світі багатопрофільні судово-експертні установи у містах Києві та Одесі, які спочатку називалися Кабінети науково-судової експертизи (КНСЕ). В цих судово-експертних установах працювали досвідчені фахівці-юристи і вчені-природознавці, які почали застосовувати в практиці протидії злочинності переважно методи і засоби криміналістичної техніки того часу. Основним завданням зазначених Кабінетів було проведення досліджень з кримінальних та цивільних справ за допомогою переважно методів криміналістичної техніки – фотографії, дактилоскопії, балістики, мікроскопічного аналізу. До завдань КНСЕ було віднесено також надання в особливо важливих випадках допомоги фахівця слідчим під час проведення огляду місця події [2, с. 40].

Саме на межі ХІХ та ХХ століть розроблялись теоретичні засади використання спеціальної техніки в діяльності правоохоронних органів, які набули практичного застосування і в розшуковій роботі. Г.І. Лебедев писав, що успішну боротьбу із сучасними злочинцями може вести та поліція, яка має новішу техніку, прикладні знання та вміло ними користується [3, с. 103]. Саме здобутки та досягнення криміналістичної науки того періоду стали теоретичними засадами технічного забезпечення ОРД [4, с. 71-72].

Історичний досвід міліції переконує, що застосування в її діяльності науково-технічних засобів поступово набувало важливого практичного значення. Так, у 1918 році за окремим наказом кримінально-розшукову міліцію було оснащено засобами дактилоскопії та фотографії, що сприяло підвищенню ефективності протидії злочинності. 15 лютого 1919 року Колегія НКВС РРФСР прийняла рішення про організацію Кабінету судової експертизи, який почав діяти з 1 березня 1919 року. До його функцій входили: організація наукової експертизи на місцях; консультування працівників розшуку з найскладніших питань, які вимагають спеціальних знань; проведення експертиз; надання допомоги на місцях [5, с. 29].

У 1920 році при злитті кримінального розшуку і слідства було створено Центральне слідчо-розшукове управління, в якому, окрім інших, засновувалися відділи реєстраційно-дактилоскопічної та науково-судової експертизи. [6, с. 133]. Громадянська війна та інтервенція помітно загальмували розвиток науково-технічної служби міліції в Україні. Постанова Ради народних комісарів УРСР «Про організацію відділів кримінального розшуку» вийшла тільки 3 квітня 1920 року, а науково-технічна служба фактично почала створюватися лише з

1921 року. У складі управління судово-кримінального розшуку Головного управління міліції НКВС УРСР у грудні 1921 року функціонували дактилоскопічне, кримінально-статистичне, центральне реєстраційне відділення, відділення фотографії та криміналістичний музей. У губернських містах у відділах кримінального розшуку діяли реєстраційні та дактилоскопічні бюро й фотолабораторії [5, с. 29].

Враховуючи історичний аспект упровадження техніки в роботу органів внутрішніх справ, варто відзначити, що в березні 1922 року на Всеросійському з'їзді керівників губернських і обласних відділів та підвідділів карного розшуку було вказано, що одним із найважливіших методів їхньої роботи під час розслідування та попередження злочинів слід вважати її наукову організацію. Після з'їзду в травні цього ж року в центральному апараті був створений науково-технічний відділ Управління карного розшуку, який розв'язував завдання розроблення та організації застосування науково-технічних засобів [7, с. 11].

За оцінкою Р.С. Белкіна, кінець XIX і початок XX століть ознаменувалися проривом у формуванні дійсно наукових засобів і методів боротьби зі злочинністю, істотно зміненим до того часу і кількісно, і якісно [8, с. 8].

До Великої Вітчизняної війни науково-технічні апарати структурно входили до складу оперативних відділів НКВС СРСР і в основному обслуговували інтереси оперативно-розшукової діяльності. І хоча наприкінці 40-х – на початку 50-х років науково-технічні відділи відокремилися в самостійну службу, але в їх обов'язки входило технічне забезпечення оперативно-розшукової діяльності.

Так, у 1992 році з метою підвищення рівня техніко-криміналістичного забезпечення розкриття злочинів і розслідування кримінальних справ, а також ефективності роботи експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ наказом МВС України від 09 березня 1992 р. № 140 було затверджено Положення про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів (ЕКП) органів внутрішніх справ України. Цим Положенням на ЕКП покладено такі основні завдання: *техніко-криміналістичне забезпечення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів*; проведення криміналістичних досліджень з метою створення науково-обґрунтованої бази доказів при розслідуванні кримінальних справ; виявлення осіб, причетних до скоєння злочинів, за допомогою криміналістичних обліків [9, п. 1.2.1].

Далі, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 06 травня 1998 року № 617 «Про утворення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ» [10] МВС України видано наказ від 30 серпня 1999 року № 682 «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України». Даною Наставою на співробітників експертно-криміналістичної служби МВС України покладено такі основні завдання: *техніко-криміналістичне забезпечення слідчих дій* (п. 3); *техніко-криміналістичне забезпечення оперативно-розшукових заходів* (п. 4); проведення експертиз та досліджень (п. 5); ведення криміналістичних обліків (п. 6) [11].

Ми бачимо, що тільки у результаті становлення науки криміналістики стало можливим формування тактичних та методичних основ здійснення негласної роботи. Про це також свідчить аналіз наукових праць з криміналістики 20-х – 30-х років XX ст. де зазначено, що наукові основи ОРД – це положення криміналістики, що складають теоретичну основу як гласних, так і негласних дій органів дізнання та розшуку [12, с. 59].

О.С. Бабаєв підкреслює, що в останні роки інтенсивно розроблюються усі розділи теорії оперативно-розшукової діяльності, в тому числі і оперативна техніка. Закладений багатма вченими фундамент теорії ОРД та обґрунтована необхідність самостійного предмета

цієї теорії, який відрізняється від предмета криміналістики, хоча і тісно пов'язаний з останнім. Предметом теорії оперативно-розшукової діяльності є група специфічних об'єктивних закономірностей, які визначають зміст та шляхи здійснення цієї форми протидії злочинності, що розкривається як система пошукових заходів, які здійснюються переважно спеціальними засобами та методами з метою попередження та розкриття злочинів та розшуку злочинців, що переховуються. Надане загальне визначення предмету оперативно-розшукової діяльності виходить за рамки криміналістики, предметом якої є дослідження інших закономірностей об'єктивної дійсності. І це дає право визначати ОРД як самостійну галузь науки [13, с. 66].

Такої ж думки додержуються К.К. Горяінов, В.С. Овчинський, Г.К. Сінілов, О.Ю. Шумилов. Вони наголошують, що теорія ОРД склалася як самостійна галузь знань у результаті диференціації системи наук кримінального циклу. Отримавши свій розвиток у рамках криміналістики, теорія оперативно-розшукової діяльності почала формувати специфічну систему знань, а саме: вивчати таємні дії злочинців, типові ознаки латентних злочинів, найбільш ефективні (переважно негласні) сили, засоби (оперативна техніка, оперативно-технічні заходи) та методи, які застосовують оперативно-розшукові органи для своєчасного виявлення злочинів, їх попередження та розкриття, забезпечення невідворотності відповідальності винних за їх вчинення [14, с. 30].

Певним етапом в удосконаленні організації використання технічних засобів підрозділами карного розшуку в оперативно-розшуковій діяльності було введення в дію 18 лютого 1992 року Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», який надав право підрозділам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації, контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштової відправлення та можливість використовувати отриманні результати в кримінальному процесі [15, ст.ст. 8, 10].

На час становлення незалежної держави Україна лише Служба безпеки України, як правонаступник Комітету державної безпеки СРСР, здійснювала заходи в сфері оперативно-технічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Проте, враховуючи недостатню чисельність особового складу та зростання злочинності, ефективно протидіяти суспільно-небезпечним проявам вона в повній мірі не могла. Тому, з метою усунення такої невідповідності, важливим організаційним заходом стало створення 20 жовтня 1993 року в системі органів внутрішніх справ України оперативно-технічних підрозділів як ефективного засобу у протидії злочинності. Заснування цих підрозділів знайшло нормативне закріплення у відповідному наказі МВС України «Про створення оперативно-технічних підрозділів у системі МВС України», які увійшли до блоку кримінальної міліції. До системи оперативно-технічних підрозділів увійшли Оперативно-технічне управління МВС України та оперативно-технічні підрозділи ГУМВС України в Автономній Республіці Крим, УМВС України в областях та в м. Севастополі. Упровадження оперативно-технічних засобів у оперативно-розшукову діяльність підрозділів карного розшуку як ефективного механізму протидії злочинам при збереженні оптимальної рівноваги в дотриманні конституційних прав і свобод людини, відповідало потребам оперативно-службової діяльності ОВС.

На початку своєї діяльності, у відповідності до спільного наказу СБУ та МВС щодо взаємодії при проведенні оперативно-розшукових заходів, підписаного у січні 1994 року, усі оперативно-технічні заходи проводились фахівцями Служби безпеки України. Починаючи з липня 1997 року, після запровадження відомчої Інструкції з проведення оперативно-технічних заходів під час провадження оперативно-розшукової діяльності, підрозділи оперативно-технічних заходів МВС починають самостійне проведення окремих заходів.

Соціально-економічний стан в суспільстві на початку XXI ст. опосередковано чи прямо сприяв розповсюдженню різних видів та форм злочинної діяльності. Спостерігається масштабне розповсюдження кваліфікованих видів злочинів із використанням найсучасніших технічних засобів [16, с. 5]. З урахуванням оперативної обстановки в державі, масштабу розвитку кримінальних проявів, їх характеру, кримінальної активності, яка спостерігається в суспільстві, постійно вдосконалюється система оперативно-технічних підрозділів, зміцнюється їх кадровий потенціал. Як результат, 10 серпня 2002 року Оперативно-технічне управління МВС України набуває статусу Департаменту. Запроваджена нова структура оперативно-технічних підрозділів та підвищено їх статус і в регіонах. А 6 квітня 2007 року Департамент оперативно-технічних заходів (ДОТЗ) при МВС України реорганізовано в Департамент оперативно-технічних заходів центрального апарату МВС України.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України стало значним кроком у оновленні системи кримінальної юстиції та новим етапом, який був зроблений законодавцем, в історії використання оперативної техніки та оперативно-технічних заходів підрозділами кримінальної міліції. Ці зміни в кримінальному процесуальному законодавстві проходять у відповідності до концепції реформування, визначеної рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», затвердженим Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008.

Сама ідея процесуального використання у розслідуванні кримінальних справ оперативних засобів абсолютно не нова, незважаючи на те, що як для пересічних громадян, так і для багатьох фахівців-практиків прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України стало певною несподіванкою [17, с. 186]. Ця ідея на пострадянському просторі мала підґрунтям погіршення внутрішньої безпеки держав, чому сприяла, по-перше, відсутність необхідної й адекватно сформованої законодавчої бази щодо протидії злочинності й існуюча до останнього часу її невпорядкованість, так і, по-друге, неминуче в перехідний від тоталітаризму період різке зниження ефективності роботи правозахисних структур, насамперед, органів внутрішніх справ. Останнє було обумовлено дуже різким падінням професійної кваліфікації співробітників ОВС у зв'язку з переходом за різних причин багатьох фахівців, особливо оперативних працівників та слідчих, в інші сфери діяльності, насамперед, у комерційні структури, а також явною невідповідністю кримінальної ситуації матеріально-технічному забезпеченню правоохоронних органів [18, с. 71].

У цьому плані мова, перш за все, стосується процесуалізації так званих «спеціальних» або «особливих» слідчих дій (аудіоконтроль, відеоконтроль, стеження тощо), що за своєю сутністю є аналогами передбачених Законом «Про оперативно-розшукову діяльність» і здійснюваних на практиці оперативно-розшукових заходів (спостереження, прослуховування телефонних переговорів, зняття інформації з технічних каналів зв'язку). Вивчення досвіду закордонних країн дозволяє правильно оцінити можливості використання в законному порядку правоохоронними органами, насамперед України, «спеціальних» слідчих дій.

Так, за наявними офіційним даним, у ряді країн Європи (Великобританія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія, Бельгія, Швейцарія, Греція й ін.) вже наприкінці 80-х - початку 90-х років XX сторіччя в кримінально-процесуальному законодавстві були передбачені нові, як їх назвали, «спеціальні» («особливі») слідчі дії. Відмінність даних слідчих дій від оперативно-розшукових заходів визначається тим, що всі вони здійснюються не за рішенням поліції, а за дорученням прокурора або слідчого судді. І саме головне – отримана в результаті й у встановленій формі (головним чином за допомогою оперативно-технічних засобів) зафіксована інформація офіційно визнається і широко використовується як доказова. Щодо

їх значимості і ефективності свідчать, наприклад, результати соціологічного опитування серед французьких суддів, які незалежно один від одного заявили, що не менш 30% доказів, на які вони посилаються у своїх вироках, добуті саме цими «спеціальними» слідчими діями [18, с. 72]. Отже, можна зробити висновок про те, що їхнє впровадження на 1/3 підвищило ефективність протидії злочинності.

Певні напрацювання у використанні спеціальних слідчих дій маються в Латвії. Латвійський сейм прийняв законопроект щодо доповнення КПК новою главою. Глава 11 «Слідчі дії, які здійснюються в особливому порядку» складається з 25 статей. Усього в розробленому доповненні кримінально-процесуального закону Латвії передбачено дванадцять слідчих дій, здійснюваних в особливому порядку. Згідно ч. 1 ст. 215 КПК Латвії, це – контроль усіх видів легальної кореспонденції; контроль усіх видів засобів зв'язку; контроль даних, що знаходяться в електронній інформаційній системі; контроль змісту трансльованих даних; аудіоконтроль місця або особи; відеоконтроль місця; спостереження і стеження за особою; спостереження за об'єктом; спеціальний слідчий експеримент; одержання зразків для порівняльного дослідження; контроль за злочинною діяльністю. Для проведення передбачених частиною першої ст. 215 КПК Латвії слідчих дій або розміщення необхідних для їхнього забезпечення технічних засобів, дозволяється таємне проникнення в публічно недоступні місця, якщо на це мається постанова слідчого судді [18, с. 72-73].

З наведеного ми бачимо певну аналогію між спеціальними слідчими діями та негласними слідчими (розшуковими) діями (НСРД), які визначені у главі 21 КПК України і проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб [19, гл. 21]. У цьому ж контексті звернемо увагу на те, що ці норми нового КПК України мають багато спільного зі змістом спеціальних слідчих методів та прийомів, визначених у підрозділі 3.7 Довідкового керівництва з кримінального судочинства, підготовленого у 2007 році відділом стратегічних питань з поліцейної діяльності Управління Генерального Секретаря Організації з Безпеки та Співробітництва у Європі (ОБСЄ) [20, с. 40]. У цій частині, ми бачимо, національне законодавство у певній мірі відповідає вимогам міжнародних стандартів щодо забезпечення верховенства права та законності у кримінальному провадженні.

Але потрібно звернути увагу на деякі невідповідності положень КПК України визначеним вище нормам кримінально-процесуального законодавства зарубіжних країн та принципам оперативно-розшукової діяльності, закріпленим в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Так, у відповідності до наданих повноважень, передбачених п. 2 ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України слідчий проводить негласні слідчі (розшукові) дії у порядку визначеному роз. 3 гл. 21 (Негласні слідчі (розшукові) дії. Згідно п. 3 ч. 2 ст. 41 КПК України, «під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора».

Ми бачимо, що слідчий стає суб'єктом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які в основному проводяться оперативно-розшуковими засобами. Це, по-перше, не відповідає процесуальним нормам зарубіжних країн, в яких особа, яка проводить слідство, дає доручення спеціальним підрозділам на проведення спеціальних слідчих дій, але сама не є суб'єктом їх проведення. По-друге, сучасна слідча практика та опитування показали, що навантаження, підготовка та досвід слідчих не дають змоги проводити НСРД, або керувати процесом їх проведення. І тільки використання оперативної практики та напрацювань від-

повідних підрозділів дозволяє організувати проведення цих дій шляхом надання доручень оперативним підрозділам на їх проведення. Тому, ми вважаємо, що доцільним буде корегування ст. 40 КПК України щодо ролі слідчого у проведенні НСРД.

Звертаємо увагу також на те, що працівники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ст. 41 КПК України). Враховуючи викладене законодавець фактично забороняє здійснювати працівникам підрозділів карного розшуку процесуальні дії у кримінальному провадженні. Але ч. 3 ст.8 нової редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» «закріплює право оперативних підрозділів проводити на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором, негласні слідчі дії, серед яких: негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу» [19, с. 323].

Ми погоджуємося, що таке положення потребує усунення шляхом нової редакції другого речення ч. 2 ст. 41 КПК України: «Співробітники оперативних підрозділів мають право здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою, а також звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора в окремих випадках, визначених законодавством України».

Основним аргументом цього є додержання та виконання основних спеціальних принципів оперативно-розшукової діяльності, якими є наступальність, поєднання гласних і негласних оперативно-розшукових заходів та конспіративність, ефективність використання яких була підтверджена практичною діяльністю. Усунувши можливість застосування цих принципів у повсякденній оперативній роботі підрозділами карного розшуку, ми ризикуємо знизити ефективність останньої. Щоб це не відбулося, необхідно дозволити оперативним підрозділам здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії ініціативно, з можливістю поінформування про їх проведення обмеженого кола осіб, що може відбутися лише у разі проведення негласних слідчих (розшукових) дій на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Означене також дозволить оперативним підрозділам зберегти наступальність у своїх діях, що є дуже важливим у епоху технічного прогресу і інформатизації, чим все частіше користуються злочинці під час вчинення злочинів [21, с. 29]. Вимога щодо конспіративності не протирічить загальним міжнародним вимогам щодо додержання прав та свобод людини. Мета такого порядку – запобігти непотрібного для доказування розголошення «привасу» (таємниці приватного життя), яке зафіксовано під час стеження, аудіоконтролю і т.ін. [18, с. 72].

Потребує окремої уваги питання щодо концептуальних положень забезпечення прав людини та внутрішньої безпеки держави в умовах використання оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами карного розшуку питання. Досвід останніх десятиліть свідчить про те, що такі інститути як права людини і суспільна безпека не тільки є двома самостійними пріоритетними напрямками діяльності держави, але і дуже тісно пов'язані один з одним. Наприклад, аксіоматичним є положення – незабезпечення безпеки суспільства неминуче приводить до порушення багатьох прав людини. Разом з тим існує і зворотний зв'язок: якщо якісь права людини надмірно розширені, то знижується ефек-

тивність правоохоронної діяльності, отже, знижується рівень безпеки суспільства. Це наочно продемонстрували події в США 11 вересня 2001 року.

Щоб докладніше розібратися в цьому питанні, знову повернемося до дискусії щодо використання спеціальних слідчих дій (НСРД) у кримінальному процесі. Головним аргументом супротивників внесення в КПК положень про спеціальні слідчі дії було і залишається твердження, що негласні спеціальні слідчі дії суперечать принципам кримінального процесу і порушують право людини на захист. Однак аналіз цього твердження і зіставлення з діючими нормами кримінального процесуального права показують його неспроможність, а тому приводять до висновку, що в ньому допущене невірне тлумачення поняття «права людини на захист». Таке право, згідно діючого законодавства, мають тільки підозрюваний, обвинувачуваний (ст. 42 КПК України) і виправданий, засуджений (ст. 43 КПК України). До того, як особа займе одне з цих двох названих процесуальних положень, закон ні для кого більше не передбачає права на захист (свідки, потерпілі – інша категорія осіб). І це цілком логічно – захищатися можна і потрібно, коли на підставі підозр у чомусь обмежили свободу або в чомусь обвинуватили. Поки ж здійснюється тільки розшук, збір і перевірка інформації щодо скоєного злочину певною особою, яка можливо його скоїла, прав на її захист не потрібно, тому що захищатися немає від чого. Тому воно і не передбачено законом.

Разом з тим, вивчений досвід названих вище держав, у яких спеціальні слідчі дії передбачені в законах і здійснюються вже понад 20 років, однозначно свідчить про те, що більш ніж у дев'яносто відсотків випадків ці дії провадяться до затримання (застосування інших запобіжних заходів) підозрюваного або пред'явлення обвинувачення, тобто до того, коли особі стає відомим, що вона потрапила в поле зору правоохоронних органів (поліції, міліції, прокуратури і т.ін.) [18, с. 73].

Таке положення є зрозумілим, виходячи з тієї позиції, що тільки в цей період особа може допустити які-небудь дії, що, зафіксованими належним чином, можна буде використовувати як докази його вини або невинуватості. Після пред'явлення обвинувачення або затримання, коли особа довідається, що проти нього ведеться слідство, очікувати від нього таких дій практично не можливо, а проведення для їхньої фіксації спеціальних слідчих дій – безглуздо. З усього сказаного можна зробити висновок про те, що згадані заперечення і протидія доповненню кримінально-процесуального законодавства положеннями щодо спеціальних слідчих дій були необґрунтованими, надуманими, заснованими на невірному тлумаченні закону про право людини на захист. Ми погоджуємося з тим, що існуючий в останній час у кримінальному процесі ухил убік захисту прав обвинувачуваного перевищує всі розумні межі.

І хоча в кримінальному процесуальному законі України введені негласні слідчі (розшукові) дії як впровадження інституту спеціальних слідчих дій, але все ж таки існують в ньому певні неузгодженості щодо надмірності права обвинувачуваного. Це можна розглянути на прикладі ст. 253 КПК України «Повідомлення осіб, щодо яких проводилися негласні слідчі (розшукові) дії». Так, у ч. 1 ст. 253 КПК України зазначено, що особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. В ч. 2 ст. 253 КПК України передбачає, що конкретний час повідомлення визначається із урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров'я осіб, які причетні до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідне повідомлення про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії повинне бути здійс-

нене протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом [19, ст. 253].

Такий зміст ст. 253 КПК України має певні протиріччя та неузгодженості з іншими законодавчими актами. Насамперед, повідомлення осіб про застосування щодо них негласних слідчих (розшукових) дій буде сприяти обізнаності кримінального світу щодо форм і методів оперативної роботи, які відносяться до інформації з обмеженим доступом (гриф «таємно») [22, ст. 37; 23, ст.ст. 328, 387]. Цим також порушуються основні принципи негласної роботи, які закріплені в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». Нарешті, з тексту ст. 253 КПК України незрозуміло, який вигляд повинно мати повідомлення щодо тимчасового обмеження конституційних прав особи і яку інформацію може містити. Доречі, останнє становить найбільший інтерес, оскільки від її об'єма залежить ефективність проведення конкретного розслідування та кримінального провадження в цілому.

Розгляд розвитку та становлення законодавства щодо використання оперативно-технічних засобів доводить, що в своїй роботі працівники карного розшуку повинні чітко усвідомлювати наступне:

- при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій необхідно керуватись нормами кримінально-процесуального права, яке об'єднує правові норми, що регулюють діяльність органів розслідування, прокуратури, суду в розслідуванні злочинів і розгляду кримінальних справ у суді, і джерелом якого є Кримінальний процесуальний кодекс;

- при проведенні оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів, необхідно виконувати вимоги основного законодавчого акту, що визначає сутність та зміст оперативно-розшукової діяльності – Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Але аналіз змісту ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та глави 21 КПК України показує, що немає ніякої різниці між оперативно-технічними заходами та негласними слідчими (розшуковими) діями – вони є тотожними. Відмінність полягає лише у суб'єктах – оперативний працівник або слідчий відповідно. В першому випадку суб'єктом ініціювання використання оперативно-технічних засобів, є начальник оперативного органу в рамках Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», в іншому випадку суб'єктом ініціювання використання оперативно-технічних засобів є слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд в рамках кримінального провадження. Тому, ми підтримуємо пропозицію науковців [24; 25; 26; 27; 28], що необхідно чітко розмежувати сфери оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності.

На основі розгляду процесу становлення технічного забезпечення підрозділів карного розшуку, ми можемо зробити висновок, що сьогодні в Україні триває реформування всієї системи протидії злочинності, підґрунтям якого є зміна моделі правоохоронної діяльності відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України. Це призвело до зміни окремих положень у чинному Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» та концепції використання оперативно-технічних засобів та оперативно-технічних заходів у протидії злочинам оперативними підрозділами правоохоронних органів і карного розшуку в тому числі і сприяло:

- зміні орієнтування використання оперативно-технічних засобів та оперативно-технічних заходів у протидії злочинам;

- визначенню процесуального статусу оперативних підрозділів та надання їм права проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому КПК України;

- зміні переліку прав щодо проведення оперативно-технічних заходів та порядку їх санкціонування;

- зміненню порядку взаємодії слідчого з оперативними працівниками карного розшуку тощо.

В той же час, практика використання оперативно-технічних засобів в умовах нового КПК України визначила низку існуючих проблем, які потребують свого вирішення:

На законодавчому рівні:

- визначення та законодавче розмежування оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій,

- визначення рівня санкціонування конкретних оперативно-технічних заходів та процедура їх використання;

- визначення формальних та матеріальних підстав та умов проведення різних видів ОТЗ.

На науковому рівні:

- розроблення системних категорій ОТЗ (поняття, завдання, співвідношення з НСРД);

- теоретичне обґрунтування змісту інституту обмеження конституційних прав і свобод людини, особливостей правових та інших гарантії захисту прав і свобод особи, щодо якої здійснюються оперативно-технічні заходи, шляхи та напрями удосконалення чинного законодавства;

- теоретичне розроблення прикладних проблеми використання законів розповсюдження інформації в соціальних системах щодо виявлення осіб та фактів, які становлять оперативний інтерес, під час ОТЗ;

У практичній діяльності:

- розроблення організаційно-тактичної моделі проведення новітніх оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій;

- визначення ступені участі слідчих у негласних слідчих (розшукових) діях;

- визначення порядку і тактики проведення оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій;

- створення гнучкої системи внутрішньої та зовнішньої взаємодії під час провадження ОТЗ-НСРД.

Список використаних джерел:

1. Колдаев В.М. Из истории практической криминалистики в России: применение научных методов работы в розыске и расследовании преступлений: факты, документы, комментарии / В.М. Колдаев. – М. : ЛекЭст, 2005. – 376 с.

2. Комаха В.О. До питання про початок формування криміналістичної техніки в Україні / В.О. Комаха // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листопада 2009 року). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 40-42.

3. Вольнский В.А. Криминалистическая техника: наука-техника-общество-человек / В.А. Вольнский. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 311 с.

4. Сидоренко Н.И. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел: учебная дисциплина, самостоятельная юридическая наука / Н.И. Сидоренко. – К.: НИ и РИО КВШМ МВД СССР., 1984. – 126 с.

5. Лисиченко В. Становлення радянської криміналістики і судової експертизи / В.Лисиченко, І.Сабуров // Радянське право. – 1987. – № 9. – С. 27-31.

6. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С.Белкин. – М. : Издательство БЕК, 1997. – 342 с.

7. Специальная техника и ее применение: учебное пособие / [П.П. Артеменко, Б.П. Воронин, В.И. Декине и др.]; под ред. Г.С. Никитина, Е.Ф. Толмачева. – М. : Типогр. Академии МВД СССР, 1982. – 348 с.

8. Белкин Р.С. *История отечественной криминалистики* / Р.С.Белкин. – М. : Изд. НОРМА, 1999. – 486 с.
9. Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ: наказ МВС України від 09 березня 1992 року № 140.
10. Про утворення Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ: Постанова Кабінету Міністрів України від 06 травня 1998 року № 617 (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1296 (1296-98-п від 17 серпня 1998 року // Офіційний Вісник України. – 1998. – № 33. – Ст. 1238.
11. Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України: наказ МВС України від 30 серпня 1999 року № 682.
12. Дубонос Е.С. *Основы оперативно-розыскной деятельности: учебное пособие* / Е.С.Дубонос; под ред. проф. Г.К.Синилова. – М. : Высшее образование, Юрайт-Издат, 2009. – 350 с.
13. Бабаев О.С. *Концептуальные основы и тенденции развития криминалистической науки: дис. кандидата юрид. наук: 12.00.09* / Бабаев Октай Самбирович. – М., 2003. – 150 с.
14. *Оперативно-розыскная деятельность: учебник* / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шуилова. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 150 с.
15. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – N 32. – Ст.314.
16. Харабериюш І.Ф. *Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід: монографія* / І.Ф. Харабериюш. – Донецьк: Вид-во „Ноулідж», 2011. – 362 с.
17. Скулиш Є.Д. *Кримінального процесуального кодексу України 2012 року – імпульс оновлення оперативно-розшукової діяльності* / Є.Д.Скулиш // *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 року).* – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 186-189.
18. Мешков В.М. *Некоторые аспекты опыта деятельности правоохранительных органов зарубежных стран по эффективному обеспечению внутренней безопасности государства* / В.М.Мешков, А.Н.Соколов // *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листопада 2009 року).* – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009 – С. 71-74.
19. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям КПК України» станом на 02 липня 2012 року: (Відповідає офіц. текстіві).* – К.: Алерта, 2012. – 304 с.
20. Варава В.В. *Концепт інституту негласних слідчих дій у контексті нового Кримінального процесуального кодексу України* / В.В.Варава // *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 року).* – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 39-42.
21. Бойко О.П. *Деякі аспекти застосування негласних слідчих (розшукових) дій підрозділами карного розшуку при попередженні злочинів проти особи* / О.П.Бойко // *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 року).* – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 27-31.
22. Про інформацію: закон України від 2 жовтня 1992 року, № 2657-Х11 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
23. *Кримінальний кодекс України (прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р.)* // Офіційний вісник України. – К., 2001. – 160 с.
24. Глушков В.О. *Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність* В.О. Глушков // «Вісник Вищої ради юстиції». – 2011. – № 2 (6). – С. 42-50.
25. Скулиш Є. *Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України* / Євген Скулиш // *Вісник Національної академії прокуратури України.* – 2012. – № 2. – С. 15–23.

26. Черков В.О. До питання про співвідношення оперативно-розшукової діяльності й негласних слідчих (розшукових) дій за проектом нового КПК України / В.О. Черков, О.М. Чистолінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.corp.lduvd.lg.ua/d120106.html>

27. Мовчан А.В. Співвідношення термінів „оперативно-розшукові заходи» та „негласні слідчі (розшукові) дії» / А.В. Мовчан/ Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 року). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 142-146.

28. Водько М. П. Гармонізація кримінально-процесуальних і оперативно-розшукових правових норм у проекті нового КПК України / М. П. Водько // Південноукраїнський правничий часопис. – 2012. – № 1. – С. 197–201.

УДК 343.985

Білецька Дарина Юріївна,
юрист ПАТ «Украгрохімхолдинг»

СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ЩОДО ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Автором статті визначено та розкрито зміст слідової картини як елемента криміналістичної характеристики злочинів щодо зайняття гральним бізнесом. Проаналізовано наукові підходи щодо розуміння поняття «слідової картини злочину».

Ключові слова: слідова картина; злочин; гральний бізнес; розслідування; слідчий.

Автором статті определено и раскрыто содержание следовой картины как элемента криминалистической характеристики преступлений по занятию игорным бизнесом. Проанализированы научные подходы к пониманию понятия "следовой картины преступления".

Ключевые слова: следовая картина; преступление; игорный бизнес; расследования; следователь.

The author of the article defines the content and trace element pattern as criminological characteristics of crimes against occupation gambling. Analyzed scientific approaches to understanding the concept of "trace of crimes".

Keywords: trace pattern; crime; gambling; investigation; the investigators.

Важливе значення для швидкого, повного та неупередженого здійснення досудового розслідування злочинів щодо зайняття гральним бізнесом відіграє їх слідова картина. Від всебічності її дослідження, безумовно, залежить не лише сам хід досудового розслідування зазначених злочинів, а й встановлення знаряддя вчинення злочину, отримання відомостей про спосіб вчинення злочину та особу, яка його вчинила.

Зважаючи на актуальність зазначеної проблеми, питаннями слідової картини як елемента криміналістичної характеристики злочинів, в тому числі й щодо зайняття гральним бізнесом займалися такі вчені-правники, як В.П. Бахін, В.К. Весельський, В. І. Галаган, А.В. Іщенко, В.О. Коновалова, Н.І. Клименко, В.В. Лисенко, Є.Д. Лук'янчиков, М.А. Погорецький, М.В. Салтевський, Д.Б. Сергєєва, З.М. Топорецька, В.Ю. Шепітько, С.С. Чернявський, Ю.М. Черноус та інші фахівці.

Метою статті є визначення та розкриття змісту слідової картини як елемента криміналістичної характеристики злочинів щодо зайняття гральним бізнесом.